

Nâzım'ın cep defterleri

Piraye Koleksiyonu'ndan Nâzım Hikmet'in 1937-1942 yılları arasında tuttuğu altı cep defterinden yola çıkarak hazırlanan *Nâzım'ın Cep Defterlerinde Kavga, Aşk ve Şiir Notları (1937-1942)*, geçtiğimiz ocak ayında **Yapı Kredi Yayınları**'nın 5000. kitabı olarak okuyucuya sunuldu. Kitabı hazırlayan Piraye Koleksiyonu Çalışma Grubu'yla araştırma sürecini, neden bizim anladığımız türden bir "tıpkıbasım" olmadığını, bu defterlerde nasıl bir Nâzım Hikmet'le karşılaşacağımızı konuştuk.

ROPORTAJ: GÜNCE AKPAMUK

Nâzım Hikmet'in İstanbul, Ankara, Çankırı ve Bursa hapisanelerinde geçirdiği 1937-1942 yılları arasında kullandığı altı defter Erden Akbulut, Yeşim Bilge, Handan Durgut ve Mehmet Ulusel'in çalışmalarıyla **Kitaplaştı**rdı. *Nâzım'ın Cep Defterlerinde Kavga, Aşk ve Şiir Notları (1937-1942)* adıyla **yayımlanan** çalışmada altı defterin her biri ayrı bir kitabı oluşturuyor. **Kitaplarda** defterlerin orijinal sayfaları ve yanlarında da okunaklı olması için bu sayfalarda yazan her bir kelime ve çizim Nâzım'ın yazdığı şekilde yer

alıyor. Tabii Latin, Arap ya da Kiril alfabesiyle yazılanlar Türkçe transliterasyonlarıyla. Şiir denemelerinin ve çizimlerin de olduğu defterlerde kimi zaman sayfada tek kelime bulunuyor. Bu nedenle sayfa altlarında da açıklama metinleri var. Nâzım'ın yazdıklarının neye işaret ettiğini okuyucuya göstermek için yazılan bu metinler Handan Durgut'un kaleminden.

Ancak bu açıklamalar yetmediğinden altı deftere bir de *Zeyl* eklenmiş. Bir kısmı ilk kez yayımlanan belgeleri de içeren *Zeyl*'de Erden Akbulut'un kişisel **kitaplığının**, TÜSTAV ve Tarih Vakfı arşivlerinin katkısı büyük.

Kitaplar, hem dünyanın, hem Türkiye'nin çalkantılı günler yaşadığı, Nâzım Hikmet'in davalarla boğuştuğu bu yıllarda tutulan defterlerin ve çeşitli

belgelerin ilk kez okuyucuyla buluşuyor olması bir yana, Nâzım Hikmet'in çalışma tarzını ve ruh halini anlamak açısından da önemli bir kaynak. Kitabın ortaya çıkış sürecini, bizi nelerin beklediğini, Nâzım'a dair bilmediklerimizi Erden Akbulut, Yeşim Bilge, Handan Durgut ve Mehmet Ulusel'le konuştuk.

Defterleri kitaplaştırma fikri nasıl ortaya çıktı?

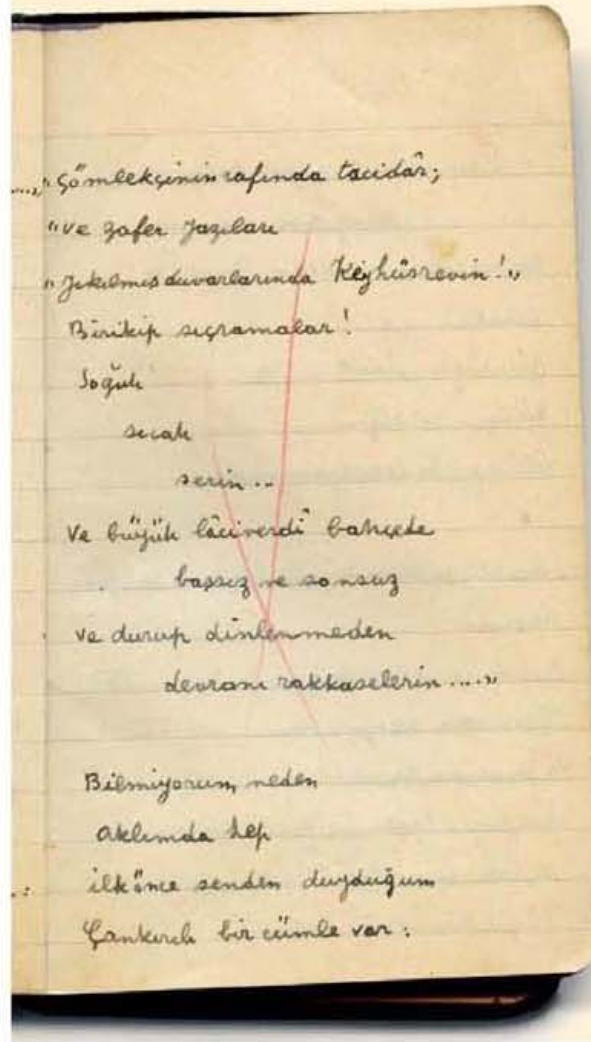
Yeşim Bilge: Çalışmalar aslında 2010 yılında başladı. Altı tane defter hazırladık diyoruz şu an, ama yedi defter vardı. İlk cep defterini diğerlerinden ayırıyoruz, çünkü Nâzım Hikmet o defterde Çankırı'dan Piraye'ye yazdığı mektupları temize geçmişti. Dolayısıyla üzerine açıklama yazmak gerekmiyordu ve yazıları çok rahat okunuyordu. 2010 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları'ndan bastık onu, *Çankırıdan Piraye'ye Mektuplar* adıyla. O yazdıklarının temize çekilmemiş halini, şimdi bastığımız beşinci defterde görüyoruz.

Mehmet Ulusel: 2010'da tıpkıbasım yapılan *Çankırıdan Piraye'ye Mektuplar* defterine temize geçtikçe, eski defterdekilerin üzerini çizmiş, çarpı atmış. O baskı benim tıpkıbasım tanımına uyuyor. Çünkü hiçbir değişiklik yapılmadı, "neyse o" ydu. Nâzım Hikmet, o defteri kendi eliyle ciltlemişti. Baskıda da kullandığı kâğıt, cilt bezi, kartona yakın bir malzeme kullanıldı. Gerçekten defterin kendisi gibiydi, bire bir.

YB: O zaman bu proje çok hoşumuza gitti. Üstelik Memet Fuat'ın da bize "vasiyet ettiği" bir şeyi gerçekleştirmiş olduk.

Handan Durgut: Memet Fuat, basılmasını istiyordu ve bu defterler için bakıp, "bunu basmak, çılgın yayıncı ister" demişti.

YB: İlkini tıpkıbasım yapmıştık ve defterlere bakınca heyecanlandık. Fakat diğerlerini tıpkıbasım yapma ihti-

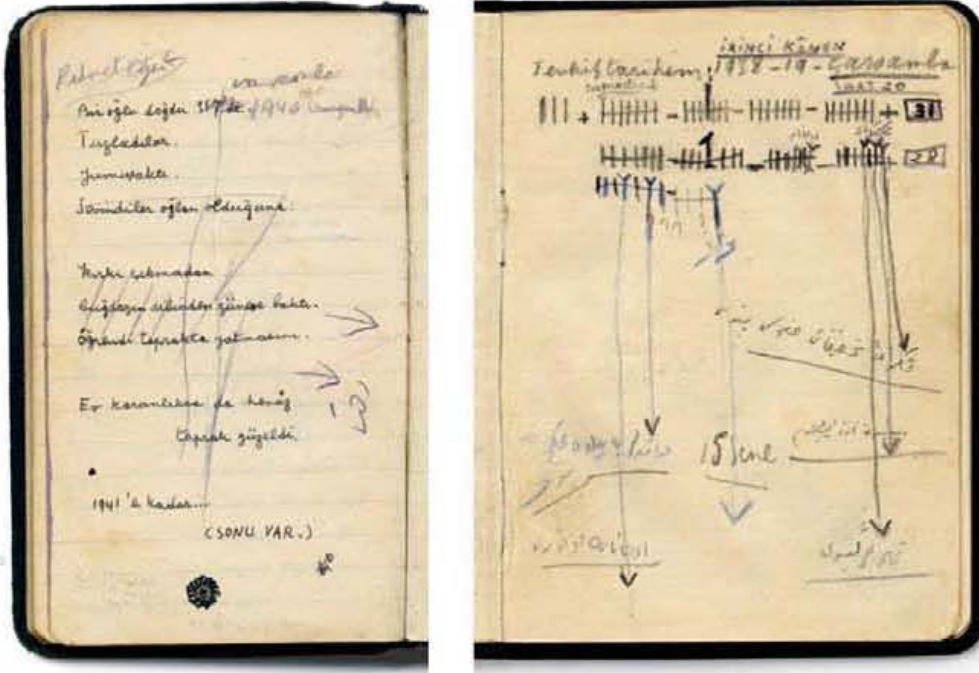

5. defterin 13. sayfasında görüldüğü üzere, Nâzım Hikmet yazdıklarını temize çektikçe üzerine çizgi çekiyor. Baskılarda yer almayan, ancak defterlerde yazılı kelimeler bulunuyor. Nâzım'ın defterleri, onun yazdıklarının üzerinden defalarca geçtiğini, titizlikle çalıştığını gösteriyor. Kitapta, bu titizlik, defterde yazılan ve çizilenlerin aynı sayfada defterdeki gibi gösterilmesiyle okuyucuya yansıtılıyor (üstte). Nâzım'ın Cep Defterlerinde Kavga, Aşk ve Şiir Notları (1937-1942) kitabı (yan sayfada).

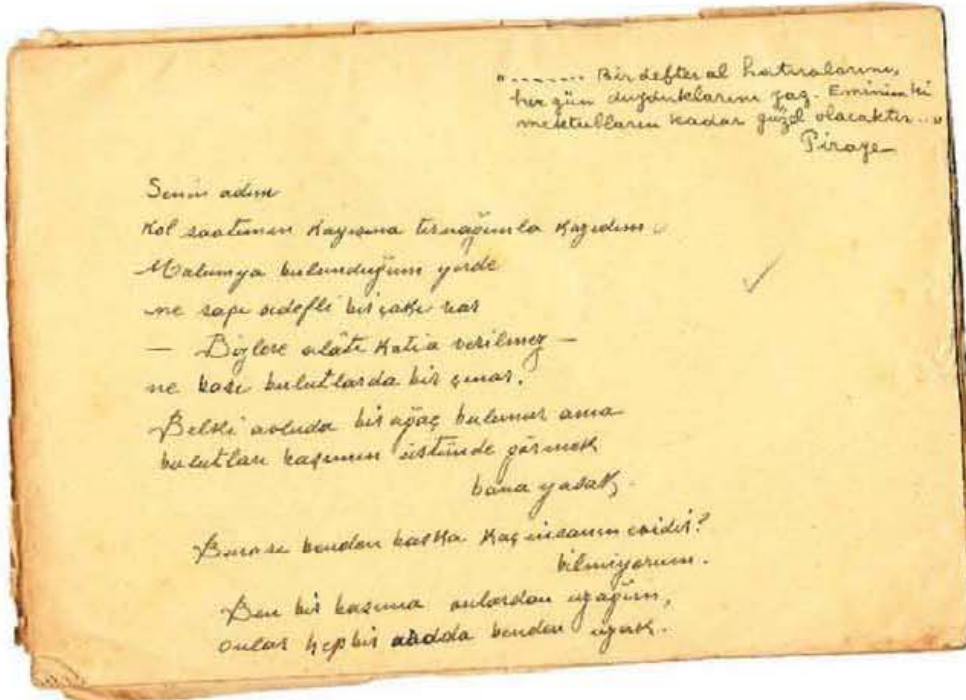
mali yok diye düşündük. Çünkü notlarını anlamak mümkün değildi. Bazen sadece bir kelime var, bazen **Osmanlıca** yazılan şeyler var. Latin harfiyle yazdıkları bile kimi zaman okunamıyor. Bir inceleme gerektiriyordu, o notların neye işaret ettiğini anlamak için. Bu arada **Osmanlıca** derslerine başladık Mehmet'le (Ulusel). **Yücel Demirel**'le bu sayede yollarımız kesişti. Üçümüz üzerine bir düşündük. Mehmet "Tıpkıbasım yapmak zorunda mıyız?" diye sordu. Yücel de "ben transliterasyonu yaparım" dedi. Böylece bu şekilde işe başlamaya karar verdik.

Bazen defterde yazanları bire bir çözüp yanına yazmak da yetmez, çünkü hangi notların ne anlattığını okuyucunun anlaması güçtür. Bunun önüne geçmek için nasıl bir araştırma yaptınız?

YB: Defterlerin altına açıklama yapmak yeterli olmadı. Nâzım bu notu neye istinaden yazdı bilsek de, ondan önce ne olup bittiğini, nelerle bağlantılı olduğunu bize göstermiyor yazdıkları. Araştırmayı Handan ve Erden yaptı. Bunun için açıklamaları 32 sayfalık küçük bir kitapçıkta toplayabiliriz diye düşünüyordum. 300 sayfayla bitirdik Zeyl'i.

Nâzım Hikmet'in daha sonra Memleketimden İnsan Manzaraları'na dahil ettiği Meşhur Adamlar Ansiklopedisi için aldığı notlarda "Hamdi" bahsi, 5. defter 94. sayfada yer alıyor (üstte, solda). Defterde sağ orta kısımda yazan 610, A harfinden H harfine (H dahil) Meşhur Adamlar Ansiklopedisi'nin mısra sayısını gösteriyor. Nâzım Hikmet'in yargılamalar sırasında tuttuğu çetele, 2. defterde yer alıyor (üstte, sağda). Çetelenin üstünde "İKİNCİ KANUN/ Tevkif tarihini: 1938-19-Çarşamba SAAT 20" yazıyor. 30 Nisan 1938 tarihli mektubunda "Bir Uzun Mektub" adıyla hatıralarını yazan Nâzım Hikmet, mektubunda kendi koyduğu adla kitaplara "Bir Cezaevinde, Tecritteki Adamın Mektupları" olarak giren, Dört Hapishaneden kitabının "Ankara" bölümünde yer alan şiiri de yazmıştı (altta).

Kitap Nâzım Hikmet'in hangi yıllarda tuttuğu defterlerden oluşuyor? Kronolojik olarak mı tutulmuş?

Erden Akbulut: Defterlerin belli yıllarda tutulduğu, ama geriye ve ileriye dönük notlar da içerdiğini görüyoruz. Yani bu defterler hep yanında Nâzım'ın aslında. Bir yıl yanında biri var, öteki yıl başka defter taşıyor değil. Orhan Kemal, Bursa Cezaevi'ne girişini anlatırken "küçük küçük defterler çıkardı ve defterlerden şiirler okudu bize" diye yazıyor. Biz bu araştırmayı yapmak için çok kitap topladık. O döneme ait değişik insanların anılarından da yararlanıldı. Üstelik bire bir alıntı yapılmadığı için kaynakçaya dahil edilmeyen kitaplar da var.

Defterlerin hepsinde şiir yok değil mi?

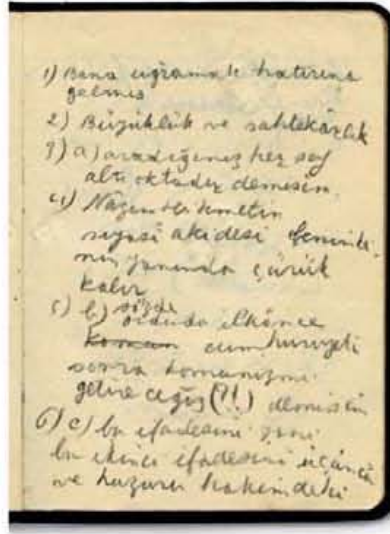
HD: Mesela 3. defterde şiir yok. Ama onda da defalarca eski Türkçe "lügat" yazıyor. Bu bize Meşhur Adamlar Ansiklopedisi'ni çağırıyordu. Ondan "lügat" diye bahsettiğini düşünüyoruz. Anlıyoruz ki Memleketimden İnsan Manzaraları kafasında oluşmaya başlamış. 3. defter o kadar yoğun olduğu bir döneme ait ki. Donanma Davası var, Erkin gemisinden sonra İstanbul Tevkifhanesi'ne geliyorlar ve orada bir bekleyiş süreci var. Yargılamaları sürüyor. 2. defterde bir çetele tutuyor. Bence bu çok önemli, çünkü Harp Okulu Davası sürerken tutulan bir çetele bu. Aynı zamanda "Bugün Pazar" şiirini yazdığı Ankara notları bunlar.

EA: Bu davalar sürerken nelere dikkat ettiğini ilk defa görüyoruz. Genelde iddianame okunuyor, sanıkların adı veriliyor. Nâzım bunların içinden neleri not almış, hangisi onun için önemli, ilk defa bu defterlerde görüyoruz. Buradaki kimi notlarında, başkalarının anlattıklarını doğrulayan bilgilere ulaştık. Yani bir nottan hareketle biz A. Kadir'in kitabındaki bir bölümün ne demek olduğunu anladık. "Adaya madaya" mesela.

Nedir o?

HD: Bir sayfaya "adaya madaya" yazmış. Anlamadık neyi işaret ediyor bu. Hint mitolojisini bile araştırdık. Sonra A. Kadir'i okurken *38 Harp Okulu Olayı ve Nâzım Hikmet* kitabında, Nâzım'a "ada" dediklerini öğrendik. İfade verirken telaffuz edilince, o anda not alıyor Nâzım defterine "adaya madaya" diye. "Adaya uğradın mı", "adaya gittin mi" derken Nâzım'a gittin mi demek istiyorlarmış.

EA: Okur açıklamaları okuduğunda, bu defterlerde gördüklerinin ne manaya geldiğini anlayacak. Hem Türkiye, hem dünya için önemli tarihler bunlar. İki davanın devam ettiği dönem, Atatürk'ün öldüğü zamana denk geliyor. Bir yandan af süreci var. Nâzım'ın ölümünden sonra biten müddetnameler de var **kitapta**. Hiç yayımlanmamış, bugüne kadar, görülmemiş iddianame, bildiri gibi belgeler de var. Hem tarihsel bilgi, hem şiir anlamında, hem de Nâzım'ın

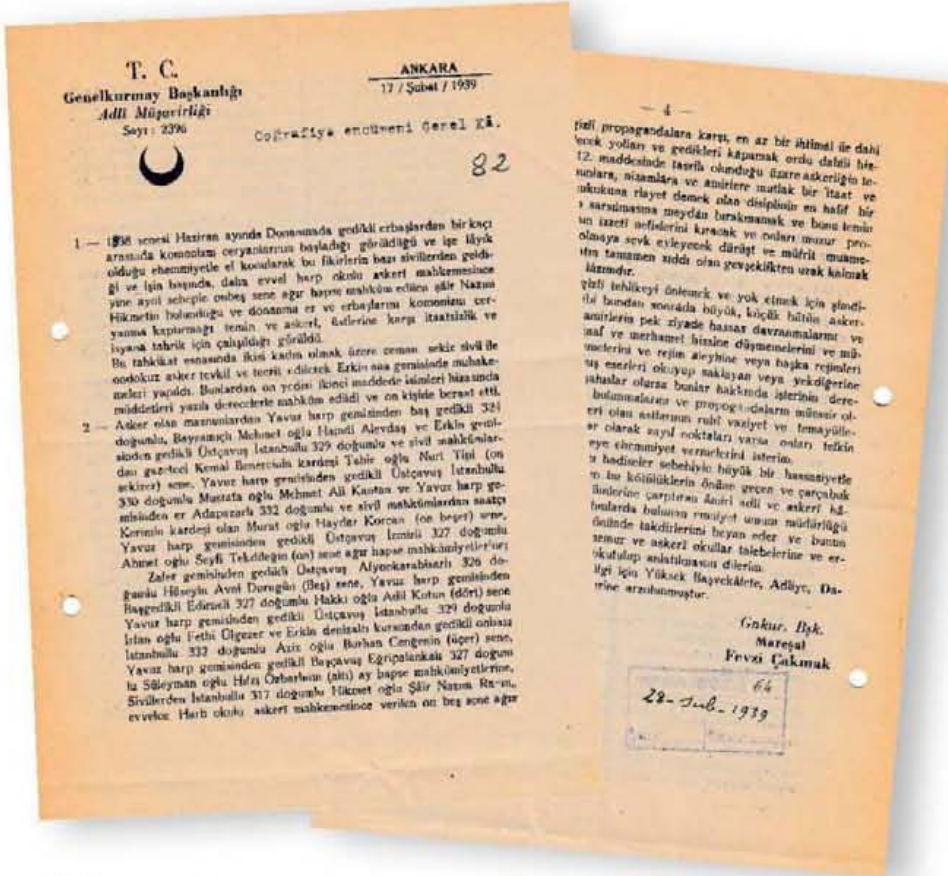
Nâzım Hikmet'in tuttuğu notlardan, hakkındaki suçlamaları duruşmalarda ilk kez duyduğu anlaşılıyor. Suçlamaları hayret ve isyan ederek karşıladığını "aradığımız şey altı okta'dır demişim" gibi ifadelerden görüyoruz. 2. defterin 37. sayfası (üstte). Zey'de yer alan Mareşal Çakmak'ın tamimi (altta solda).

psikolojisini anlamak adına önemli bu defterler. İsyanı, hayreti, öfkesi yazdıklarına yansıyor. Davada aldığı notlar **başka bir yerde** olmayan bir şey, ilk kez görüyoruz. "Bunlar kim, nereden çıktılar" diye etrafına bakıyor. Donanma Davası'nda, iki üç yıl önce gördüğü iki tane adamı tanıyor, geri kalan kimseyi tanımıyor. Bugüne kadar yaptığı savunmalar, iddianameler vs. Atilla Coşkun'un kitabında var. Orada söyledikleriyle buraya yazdıkları bambaşka şeyler. Bir komployla karşı karşıya olduğu duygusu çok net defterlerde. "Benim bunlarla bir alakam yok, benim buradan beraat etmem lazım" diyor. Birlikte tutuklanma diye de bir şey yok. Tek başına alıp Ankara'ya götürüyorlar, tek başına Erkin zırhlısına koyuyorlar.

Birçok notunda hakkında anlatılanları mahkemede ilk kez duyduğunu anlıyoruz değil mi?

HD: Evet, mesela bir sayfaya "Nâzım Hikmet'ten aldığı direktif... Ben direktif vermedim ki" diye yazıyor. 3. defterde, dava sürecinde "beni affedin demiş", "bir gece kalmışlar" gibi notlar alıyor. Bütün duruşma "Kazıklı içtimar" üzerine kurulu. Adamın haberi yok, nedir bu? Öğrendik ki Gölcük tarafında bir Kazıklı Kahvesi var. Nâzım buraya gitmiş, donanmadakilerle toplantı yapmışlar ve bir içtimada bulunmuş. "Fakir askerlerden gelen mektupları siz alacaksınız, birer örneğini çıkaracaksınız, biz onların ailelerine yardım edeceğiz" demiş. Ama alakası yok Nâzım'ın.

EA: Yarattılan suç da ilginç, yoksul ailelerin çocuklarına para gönderme, askerlere. Nâzım zaten ekmeğini zor kazanan bir adam. Ama arkasında yatan başka. "Dışarıdan gelen parayla bu işi yapıyor", "Rus ajanıdır" deniyor. Fevzi Çakmak için komünizm zaten Rus ajanı, paralı, satılmış insan-

Nâzım Hikmet, Piraye Hanım ve Kemal Tahir, Çankırı Cezaevi, 1940.

lar demek. Suçu da ona göre formüle ediyorlar.

MU: Annesinden para aldığına dair notlar da var, bu içeri girip çıkması onun geçimini de iyice zorlaştırıyor. Başkalarına yardım edecek, para verecek durumda değil.

HD: Piraye para olmadığı için İstanbul'dan Bursa'ya, Nâzım'ı ziyarete gidemiyor.

YB: Piraye'ye de para yetiştirmeye çalışıyor, bir yandan Kemal Tahir'e yolluyor. Madem yurt dışından geliyor para ne lüzum var bu kadar sıkılmaya.

EA: Bana kalırsa bu defterlerle bizim Nâzım'a ait yeni öğrendiğimiz şey çok. İşaret ettiği, gösterdiği şey çok fazla.

Nâzım Hikmet'in bilmediğimiz bir tarafını görüyor muyuz?

EA: Bu defterlere bakınca çalışma tarzını görüyoruz. Çok büyük bir emek gösteriyor yaptıklarına. Esin geldi, ben bunu yazdım değil. Mesela "Bugün Pazar" şiirinde bunu görüyoruz. 10-12 satırlık bir şiiri beş altı defa yazıyor. Bir

kelimeyi değiştiriyor, kelimenin yerini değiştiriyor. Yaptığı işi çok önemsiyor Nâzım. Detaycılığını görüyoruz. *Memleketimden İnsan Manzaraları*'yla ilgili Piraye'ye mektup yazıyor. "Her gün 50 dize yazacağım" diyor. Bir mektubunda diyor ki "çok daha fazla yazabilirim ama şu kadar dize olacak", "8 saatte şu kadar dize yazacağım." Ekmeğini böyle kazanıyor.

MU: Nâzım'ın yaptığı iş üzerine çok düşündüğünü, yapısını oluşturmak için çok uğraştığını görüyoruz. Şiirin sesi üzerinde duruyor. 5. defterde belli aralarla satır sayar ve onları hesaplar. Çalacak yazdığı satırlarda bile kelimenin üst satıra göre ne kadar içeride ya da dışarıda olacağını düşünüyor. Biz de tasarımda bunu göstermeye çalıştık. Bu bir gün Nâzım'ın bütün şiirlerinin, satır hizaları konusunda elden geçirilmesi gerektiğini düşünüyor. Çünkü hepsinin tam olarak Nâzım'ın istediği düzene uygun olmadığı kanaatindeyim.

EA: Bir de dil çalışıyor, onu görüyoruz. Kiril alfabesi, Almanca, eski Türkçe var bu defterlerde. Almanca

bilmiyor aslında, ama ilgilenmesinin bir nedeni de İkinci Dünya Savaşı olabilir. Almanca gazeteleri okumak istiyor olabilir.

Zeyl'de pek çok arşiv belgesi de kullanıldı değil mi?

HD: Evet. Nâzım, büyük dayısı, annesinin dayısı Ali Fuat Cebesoy'dan hiçbir şey istemiyor mesela. Fakat ona 1939'da yazdığı bir mektup var. Üç ay hava değişimi alıyor fakat onu kullanamaması için uğraşılıyor. Bunları mektupta anlatıyor. Bu mektubu mesela kitapta kullandık Tarih Vakfı'ndan. Erden'in getirdiği belgelerden biri, Mete Tunçay'dan, TÛSTAV'dan. Mete Tunçay askeri-

yenin çöplüğünden bulduğu bir evrakı getirdi. Coğrafya encümeninin antetli kâğıdı bu, gereksiz kağıtlar diye atılmış. Bunların birini kullandık. Nâzım'ın adı da geçiyor, "bu şahıslar zararlıdır" diye. "Zinhar iyi muamele edilmesin" deniyor. Diğerlerinin de dili çok önemli, insanları nasıl hizaya soktuklarını gösteriyor. *Zeyl*'de 230. sayfada, Ek 4/6, Mareşal Çakmak'ın bu bahsettiğimiz tamimi. Bugünle o kadar örtüşüyor ki. TÛSTAV bizi çok besledi belge olarak, sağ olsunlar. O döneme ait tanıklık kitapları önemli, Abidin Nesimi'den çok şey öğrendik.

Kullandığı kalemler arasında pembe de var.

MU: İki taraflı kalemi var, bir tarafı kırmızı, bir tarafı mavi. Bununla çarpı atmış, temize geçtikçe. Onun dışında kurşun kalem kullanıyor. Yeşil, kahve rengi ve siyah dolma kalemi var. O dönemde yaygın bu renk mürekkep. Pembe kullandığı kuru boya tahminen. Eline geçmiş bir şekilde, ama fazla koruyamamış. Bir tek sayfada var çünkü ●